

# Warszawasvenskarna — "Szwedzkie koneksje". Källor från 1942-1945 i Auswärtiges Amts arkiv i Berlin

SVEN EKDAHL

## *Inledning*

Uppslaget till detta bidrag för Polsk-Skandinaviska Forskningsinstitutets jubileumsbok fick jag vid studiet av två grundläggande böcker av den polsk-svenske uppsalahistorikern Józef Lewandowski(1923-2007): "Swedish Contribution to the Polish Resistance Movement during World War Two (1939-1942)"<sup>1</sup> och "Knutpunkt Stockholm"<sup>2</sup>. I dessa skildras den utomordentligt viktiga hjälp som några modiga svenska industrimän och ingenjörer i Warszawa lämnade den polska motståndsrörelsen som

---

<sup>1</sup> Józef Lewandowski, *Swedish Contribution to the Polish Resistance Movement during World War Two (1939-1942)* (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensia 20), Stockholm 1979.

<sup>2</sup> Józef Lewandowski, *Knutpunkt Stockholm. Den polska motståndsrörelsens svenska förbindelser från september 1939 till juli 1942*, Stockholm 2006. Tidigare utgåva på polska: *Węzeł sztokholmski: szwedzkie koneksje polskiego podziemia IX 1939 — VII 1942* (= Skrifter utgivna av Seminariet i Polens Kultur och Historia vid Uppsala Universitet), Uppsala 1999.

kurirer mellan Warszawa och Stockholm under krigets första år tills dess de avslöjades och fängslades av Gestapo i juli 1942. I Sverige talar man om "Warszawasvenskarna", i Polen går temat under beteckningen "Szwedzkie koneksje" eller "Sprawa szwedzka" och på engelska finner vi uttrycket "The Swedish Connection". Lewandowski bygger sin framställning på ett omfattande tryckt och otryckt material och litteratur från olika länder, främst Sverige, Polen och England, men han har tydligen haft vissa svårigheter att få tillgång till de källor som förvaras i Tyskland: "Jag fick aldrig forska i Västtysklands arkiv, upprepade stipendieansökningar avslogs bestämt av tyska myndigheter."<sup>3</sup>

Detta gav mig anledning att uppsöka Politisches Archiv i Auswärtiges Amt (Utrikesministeriet) i Berlin för att fastställa om kompletterande material möjligen kunde finnas tillgängligt där<sup>4</sup>. De viktigaste handlingarna har givetvis funnits i det stora gestapoarkivet, men det förstördes av tyskarna själva i krigets slutskede. Under första veckan i februari 2011 gick jag igenom åren 1942-1945 av det mikrofilmade materialet från "Büro des Staatssekretärs, Schweden", Bd. 5-7, och delar av "Inland II g. Berichte und Meldungen zur Lage in Schweden", som finns tillgängligt i form av mikrofilmer. Resultatet visade sig överträffa förväntningarna, eftersom den tryckta serien "Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945" vid texturvalet endast beaktat sådana källor som utgivarna ansett vara särskilt viktiga<sup>5</sup>. Åtskilligt intressant material har därför förblivit otryckt och okänt, bl. a. flera skrivelser som berör Warszawasvenskarna. SS-och gestapochefen Heinrich Himmlers 14 sidor långa sammanfattning av händelserna till Tysklands utrikesminister Joachim

---

<sup>3</sup> Lewandowski, *Knutpunkt Stockholm*, s. 34, anm. 7.

<sup>4</sup> Jag tackar i detta sammanhang min tidigare kollega vid Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz i Berlin, dr Ludwig Biewer, numera Vortragender Legationsrat I. Klasse och chef för Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, samt dr Martin Kröger för deras tillmötesgående.

<sup>5</sup> *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie E: 1941-1945*. Bd. III: 16. Juni bis 30. September 1942, Göttingen 1974; Bd. IV: 1. Oktober bis 31. Dezember 1942, Göttingen 1975; Bd. V: 1. Januar bis 30. April 1943, Göttingen 1978; Bd. VI: 1. Mai bis 30. September 1943, Göttingen 1979; Bd. VII: 1. Oktober 1943 bis 30. April 1944, Göttingen 1979; Bd. VIII: 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Göttingen 1979.

von Ribbentrop från nyårsaftonen 1942 (med två bifogade skisser av Gestapo) är visserligen avbildad som faksimile av Lewandowski<sup>6</sup> och i svensk översättning återgiven av Lennart Lundberg<sup>7</sup>, men andra viktiga källor har inte alls tagits upp i debatten. Detta gäller exempelvis den kommentar till Himmlers skrift som överlämnades till Staatssekretär Ernst von Weizsäcker den 22 februari 1943, samtalet mellan den svenske envoyén Arvid Richert vid legationen i Berlin och chefen för den politiska avdelningen i Auswärtiges Amt, Unterstaatssekretär Andor Hencke, den 5 augusti 1943, vidare diskussionen mellan Hencke och Sveriges chargé d'affaire Eric von Post den 25 augusti 1943 samt den tyska reaktionen på den svenska regeringens tack (från januari 1945) för frigivandet av de fängslade svenskarna. Tyngdpunkten i framställningen ligger på året 1943. Förmodligen hade utbytet varit ännu rikare om det inte funnits kännbara luckor genom krigsförluster fr.o.m. andra halvåret 1944. Det är också möjligt att en genomgång av andra bestånd i Auswärtiges Amts arkiv resulterat i att ännu mer material påträffats. Låt oss alltså betrakta undersökningen nedan som endast ett stickprov.

Den äldre memoar- och forskningslitteraturen redovisas i de ovannämnda böckerna av Lewandowski och Lundberg. Som ett exempel av många kan nämnas Felix Kerstens välkända "Samtal med Himmler"<sup>8</sup>. Därtill kan nu fogas Göran Engbloms viktiga undersökning om "Himmlers fred. Tyska fredstrevare genom Sverige under andra världskriget"<sup>9</sup> och två läsvärda böcker med beska sanningar av Staffan Thorsell: "Mein lieber Reichskanzler! Sveriges kontakter med Hitlers rikskansli"<sup>10</sup> och "I Hans Maje-

<sup>6</sup> Lewandowski, *Swedish Contribution*, Appendix A, s. 85-99 (de båda skisserna ej medtagna); idem, *Knutpunkt Stockholm*, s. 319-332 (de båda skisserna ej medtagna).

<sup>7</sup> Lennart Lundberg, *Under kriget. Svenska spioner och hjältar i skuggan av andra världskriget*, Göteborg 1997, s. (132), 133-141. En av skisserna ("Stockholm-Warszawa") återgiven på s. 118.

<sup>8</sup> Felix Kersten, *Samtal med Himmler. Minnen från tredje riket 1939-1945*, Stockholm 1947.

<sup>9</sup> Göran Engblom, *Himmlers fred. Tyska fredstrevare genom Sverige under andra världskriget*, Lund 2008.

<sup>10</sup> Staffan Thorsell, *Mein lieber Reichskanzler! Sveriges kontakter med Hitlers rikskansli*, Stockholm 2006.

ståts tjänst"<sup>11</sup>. Dessa författare har berikat diskussionen om Warszawasvenskarna med nya källor och synpunkter och har båda uttryckt besvikelse över att de fått avslag på ansökningar om att få bedriva forskningar i Wallenbergarkivet i Stockholm<sup>12</sup>. Kanske kan det i detta sammanhang vara av intresse att veta, att tyskarna i februari 1944 förbjöd pressen att angripa industriimperiet Wallenberg med hänsyn till den tyska utrikeshandelns svåra läge<sup>13</sup>. Himmler slog dessutom kategoriskt fast att Wallenbergarna var av rent "arisk" börd.

En viktig fråga som trots Lennart Lundbergs viktiga forskningar i ämnet ännu inte blivit slutgiltigt klarlagd är den, vilken roll spionen Elsa Bartel spelade i samband med gripandet av Warszawasvenskarna i juli 1942<sup>14</sup>. Kanske är det också en fråga som aldrig går att besvara på grund av bristen på källmaterial. I Auswärtiges Amts "Politisches Archiv, Büro des Staatssekretärs" fann jag inga uppgifter, men det kan givetvis inte uteslutas att en genomgång av andra bestånd och andra arkiv kunde ge nya ledtrådar. Bartel arbetade som kanslibiträde på svenska legationen i Berlin och tjänstgjorde som sekreterare åt envoyén Arvid Richert. Hon rekryterades av Gestapo hösten 1941 och överlämnade ett stort antal topphemliga handlingar till sina uppdragsgivare. Det är mycket möjligt att detta material innehållit sådana uppgifter att Gestapo fått möjlighet att arresteras svenskarna och dessutom ett stort antal polacker i den polska motståndsrörelsen. Därigenom stängdes den enligt Himmlers egen utsago viktigaste kurirvägen från Generalguvernementet (den tyska delen av det ockuperade Polen) till västvärlden<sup>15</sup>. Bartels spioneri avslöjades först efter krigsslutet, då hon av Stockholms rådhusrätt dömdes till fyra och ett halvt års straffarbete som efter överklagande hos hovrätten sänktes till

---

<sup>11</sup> Idem, *I Hans Majestäts tjänst*, Stockholm 2009.

<sup>12</sup> Engblom, *Himmlers fred*, s. 162; Thorsell, *Mein lieber Reichskanzler!*, s. 231-248passim, 373.

<sup>13</sup> *Akten Serie E*, Bd. VII, Nr. 229, s. 433-435: Reichswirtschaftsminister Funk an den Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda Goebbels (22 februari 1944).

<sup>14</sup> Lundberg, *Under kriget*, s. 9-10 och 143-179, särskilt s. 162-164.

<sup>15</sup> PA AA (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), R 29.729, s. 116-131.

fyra år. Lundberg sammanfattar sina forskningar i denna spionerihistoria med de lakoniska orden: "Min förhoppning är att mina undersökningar skall uppmärksamma en av de mer säregna händelserna i svensk 40-talshistoria. Mina forskningsresultat är sannolikt bara toppen på ett isberg."<sup>16</sup>

Man frågar sig också om det inte var Bartel som möjliggjorde för Gestapo att få en inblick i kyrkoherdarna Birger Forells (1929-1942) och Erik Perwes (1942-1944) verksamhet för att rädda judar och andra förföljda. De båda prästerna tjänstgjorde vid Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin och hade nära kontakt med svenska legationen<sup>17</sup>. Trots alla försiktighetsåtgärder från deras sida var Gestapo uppenbarligen väl underrättad om hjälpverksamheten. Detta klagjordes hotfullt av Kaltenbrunner när han avslag en visumansökan till hemlandet från dr Max Ilgner's svenskfödda fru: "Vi vet mycket väl vad som försiggår i församlingen."<sup>18</sup>

#### *Nyheten om häktningen av Warszawasvenskarna når Ribbentrops ministerium*

Den 30 juli 1942 på kvällen skickade Tyska rikets sändebud i Stockholm, Viktor Prinz zu Wien<sup>19</sup>, ett chiffrerat telegram<sup>20</sup> till utrikesministern von Ribbentrops byrå i Berlin<sup>21</sup>. Han hade av det svenska utrikesdepartementets kabinettssekreterare Erik

<sup>16</sup> Lundberg, *Under kriget*, s. 145 och passim.

<sup>17</sup> Victoriaförsamlingens arkiv finns tyvärr inte längre kvar i Berlin. Den dåvarande kyrkoherden Thomas Petersson lät 2010 överföra det till Sverige.

<sup>18</sup> *Svenska Victoriaförsamlingen Berlin 1903-2003*. Utg. av Victoriaförsamlingens kyrkoråd under redaktion av Sven Ekdahl, Berlin 2003, s. 49.

<sup>19</sup> Han efterföljdes i mars 1943 av Hans Thomsen.

<sup>20</sup> Tyskarna använde sig av chiffreringsapparaten (Geheimfenschreiber, "G-Schreiber") Siemens & Halske T52, men koden knäcktes redan 1940 inom två veckor av matematikprofessorn Arne Beurling i Stockholm, varefter svenskarna kunde läsa meddelandena som sändes mellan Sverige och Tyskland.

<sup>21</sup> PA AA, R 29.728, s. 90-91. (Bild 1)

Boheman<sup>22</sup> i dennes egenskap av ställföreträdare för utrikesministern Christian Günther, som befann sig på semester, blivit informerad om den överraskande häktningen av generaldirektören för den svenska tändsticksfabriken i Warszawa, generalkonsul Carl Herslow, tidigare svensk militärattaché i Berlin, ingenjörerna Tore Widén, Stig Lagerberg, Einar Gerge och Reinhold Grönberg, samt generaldirektören Sigge Häggberg från L.M. Ericsson-verken och den tidigare i Berlin gripne direktör Nils Berglind<sup>23</sup>.

Enligt telegrammet hade häktningen av dessa ledande personligheter inom de svenska näringslivsintressena i Polen väckt stort offentligt uppseende. För att undvika privata kommentarer som kunde medföra en onödig tillspetsning av situationen och kanske föranleda oönskade kommentarer hade de ansvariga svenska myndigheterna samma dag som Wied skickade telegrammet offentliggjort en kommuniké om häktningen och bett pressen att behandla ärendet varsamt. Boheman hade tillfogat att han personligen kände Herslow och Häggberg och svårligen kunde tänka sig att de gjort sig skyldiga till någon allvarlig förseelse. Eftersom den svenska tändsticksfabriken i Warszawa nu berövats hela sin direktion skulle direktör Ekström från firmacentralen i Stockholm ansöka hos tyskarna om tillstånd att resa till Warszawa. Det svenska utrikesministeriet vore särskilt tacksamt om denna ansökan kunde beviljas.

#### *Åtgärder i Sverige och Tyskland under hösten 1942*

Den omedelbara reaktionen i det tyska utrikesministeriet framgår inte av de genomsedda källorna i Politisches Archiv i Auswärtiges Amt, däremot vet vi bl.a. genom ett annat telegram från sändebudet Wied i Stockholm, daterat den 17 september, att svenska regeringen sökt blidka tyskarna genom att ingripa mot

---

<sup>22</sup> I telegrammet kallas kabinetssekreteraren för "Staatssekretär [des]schwedischen Außenministeriums".

<sup>23</sup> De arresterades förnamn nämns inte i telegrammet och har kompletterats här, felstavade efternamn har korrigerats. Titlarna och yrkesbeteckningarna i telegrammet har bibehållits.

företrädarna för den polska exilregeringen i Stockholm<sup>24</sup>. Wied sade sig ha fått ett förtroligt meddelande från det svenska utrikesdepartementet med följande innehåll: den permanenta övervakningen har gett vid handen att ett antal polska medborgare i Stockholm utfört handlingar som synes farliga för den strikta svenska neutraliteten. Ansvaret härför faller i första hand på det polska sändebudet [Gustaw] Potworowski, som ackrediterats den 12 juni 1936. På initiativ av den svenska regeringen kommer Potworowski därför snart att avlösas från sin post. Han kommer förmodligen att flytta till England. Dessutom har sju andra polska medborgare uppmanats lämna landet. Genom denna rensningsaktion har de ansvariga svenska myndigheterna numera möjlighet att bättre än hittills övervaka den polska exilregeringens beskickning och de med denna förbundna polska kretsarna. — På en fråga från Wied försäkrade chefen för det svenska utrikesdepartementets politiska avdelning [dvs. kabinettssekreterare Boheman. S.E.], att något nytt sändebud från den polska flyktingregeringen ("Flüchtlings-Regierung") inte kommer att tillåtas och att de löpande angelägenheterna, som i första hand inskränker sig till understödsåtgärder, kommer att skötas av en chargé d'affaires ("Geschäftsträger").<sup>25</sup>

Intressant är i detta sammanhang att Ribbentrop i oktober utfärdade en order, att inget utbyte av ordnar mellan SverigeTyskland och Tyskland-Sverige längre fick äga rum<sup>26</sup>.

Den viktigaste kuriren för den polska motståndsrörelsen var enligt gestapochefen Heinrich Himmlers egen utsago ASEA-direktören Sven Norrman som undgått att häktas genom att han varnats av den svenska legationen i Berlin och inte funnits på plats i Warszawa när razzian genomfördes. Han hade tidigare smuglat ut informationer från motståndsrörelsen om den tyska ockupationsmaktens skräckvälde och krigsförbrytelser och t.o.m. tagit sig in i ghettot i Warszawa för att med sin kamera dokumentera judarnas situation. Över Stockholm och den brittiske

---

<sup>24</sup> PA AA, R29.728, s. 163-164. (Bild 2)

<sup>25</sup> För närmare information om dessa händelser hänvisas till Lewandowski, *Swedish Contribution*, s. 79-84; *Knutpunkt Stockholm*, s. 283-285.

<sup>26</sup> Se PA AA, R 29.728, s. 217. (17 oktober 1942.)

ministern där (Victor Mallet) nådde uppgifterna den anglosaxiska världen. Detta framgår bl.a. av ett telegram som Wied sände från Stockholm den 31 oktober 1942<sup>27</sup>. Där nämns en anonym cirkulärskrivelse som sänts med posten till många rikstyskar i Stockholm och Göteborg och i vilken det heter, att uttalanden av engelska och amerikanska statsmän om den påstådda avrättningen av 200 000 civilister i de besatta områdena inte hade förfelat sin verkan. Om ordet "påstådda" ("angebliche") fanns med i cirkuläret eller om det tillfogats av Wied framgår inte. Tyskarna försökte med alla medel förhindra att uppgifter om deras förbrytelser nådde västvärlden, varför Warszawasvenskarnas kurirverksamhet, vari också ingick smuggling av betydande penningbelopp i främst amerikanska dollar från Stockholm till motståndsrörelsen i Warszawa, bedömdes som något mycket allvarligt. I ett memorandum av den 17 december nämner statssekreteraren Ernst von Weizsäcker, som var Ribbentrops närmaste man, ett samtal han haft med den svenske envoyén Richert om de häktade svenskarna. Han hade under detta framhållit att fallet syntes honom allvarligt, de inblandade svenskarna hade uppenbarligen "snärjt in sig i ett elakt nät". I övrigt hade han hänvisat till sändebudet Albrecht<sup>28</sup>. Denne Erich Albrecht med titeln Gesandter (sändebud) var chef för Auswärtiges Amts rättsavdelning.

#### *Himmlers betänkande från nyårsaftonen 1942*

Att SS- och gestapochefen Heinrich Himmler den 31 december 1942 högst personligen skrev en välkomponerad och klar redogörelse på 14 sidor till Ribbentrop om den polska motståndsrörelsens underrättelseverksamhet mellan General-gouvernementet och Stockholm, och därmed om Warszawasvenskarna, är ett ovedersägligt bevis för ärendets vikt. Av de fem exemplaren sändes ett till riksmarskalken och Hitlers ställföreträdare Hermann Göring. Som redan nämnts är detta viktiga

---

<sup>27</sup> PA AA, R 29.728, s. 229-230.

<sup>28</sup> PA AA, R 29.728, s. 301.



dokument känt av forskningen, varför innehållet inte behöver relateras närmare här. Några ord skall emellertid sägas. Efter att ha framhållit den mycket väl organiserade polska underrättelsetjänstens betydelse för hela den fientliga, mot Tyskland riktade underrättelsetjänsten, går Himmler in på den viktigaste av dess kurirvägar, nämligen den till England över Stockholm, och den roll som de häktade svenskarna spelat i detta sammanhang. Nils Berglind hade gripits (i Berlin) den 10 juli och därefter, några dagar senare, de övriga (i Warszawa). Förutom namnen meddelas födelsedatum och födelseort samt titlar och yrke. Även tre personer som inte kunnat häktas eftersom de befunnit sig i utlandet, förs upp: förutom Sven Norrman Karl Gösta Gustafsson och Harald Axell. Det polska sändebudet i Stockholm, Potworowski, nämns i flera sammanhang som den som hållit i trådarna. Den illegala brevkontakten upprätthölls till stor del genom "missbruk av den svenska Berlinlegationens kurirpost" till och från Stockholm: uppgifterna samlades av den svenska handelskammaren i Warszawa<sup>29</sup> och sändes i kuvert med påskriften "Expédition officielle" till Berlin för vidarebefordran till Sverige. Även av varningen till Norrman kan man enligt Himmler dra den slutsatsen, "att legationen var underrättad om vad den gripna svenska personkretsen sysslade med". En del av de 51 i detta sammanhang häktade polackerna har enligt honom bevisligen begått lands- och högförräderi, vad gäller de övriga pågick förhör.

I betänkandet ges flera detaljerade uppgifter om svenskarnas agerande, särskilt vad gäller Herslow, men dessa kan här lämnas åsido. Viktigare är gestapochefens synpunkter på den vidare utvecklingen. Skall en rättegång inledas och de i så fall förmodade straffen verkställas eller skall de fängslade utlämnas till den svenska regeringen? Statspolitiska och utrikespolitiska bedömningar under beaktande av det för tillfället rådande politiska helhetsläget får fälla utslaget. Enligt betänkandet är följande synpunkter i säkerhetspolisiärt hänseende ("sicherheitspolizeilicher Hinsicht") utslagsgivande:

---

<sup>29</sup> Förmodligen av legationsrådet Sven Grafström.

[1]. Man har nu möjlighet att utöva tryck på den svenska regeringen så att företrädarna för denna fientliga underrättelsetjänst för alltid avlägsnas från Sverige och inte ersätts av nya funktionärer. Däremot finns ingen anledning att likvidera den "polska legationen"<sup>30</sup> i Stockholm. [2]. Parallellt härmed löper den militära säkerhetstjänstens intressen. Den tyska militära säkerhetstjänsten arbetar bra tillsammans med sin svenska motsvarighet. Man bör för ögonblicket försöka att på denna väg få två av de minst belastade svenskarna, nämligen Widén och Lagerberg, utväxla mot den farligaste polske underrättelsefunktionären som arbetar på den japanska legationen i Stockholm som medarbetare till den japanske militärattachén, och få honom överförd till Tyskland. Japan skulle inte ha några invändningar häremot. [3]. Bortsett från detta vore det också möjligt för Tyska riket att nå fördelar gentemot Sverige på det försvarsekonomiska området.

Himmler avslutar sin redogörelse med att föreslå en prövning av frågan, om det nu vore möjligt att tillgripa tvångsåtgärder mot de polska dotterbolagen till ASEA, Ericsson och Tändsticksbolaget i avsikt att slutgiltigt få bort det politiskt och näringslivsmässigt oönskade svenska inflytandet i General-guvernemetet.

#### *Reaktionerna i Auswärtiges Amt på Himmlers betänkande*

Den 18 januari 1943 lämnade statssekreteraren i Auswärtiges Amt Ernst von Weizsäcker Himmlers redogörelse för kännedom till sin chef utrikesministern von Ribbentrop<sup>31</sup>. Han påpekade att sidorna 12 till 14 innehöll en rad frågor av politisk natur att ta ställning till senare. Ett annat exemplar lämnade han till Erich Albrecht, chefen för ministeriets rättsavdelning, med anhållan om ett snabbt ställningstagande till frågorna på sidorna 12 till 14<sup>32</sup>. Fyra dagar senare hörde Ribbentrop av sig i en skrivelse

---

<sup>30</sup> I betänkandet skrivet med anföringstecken.

<sup>31</sup> PA AA, R 29.729, s. 115.

<sup>32</sup> Ibidem.

undertecknad Lohmann<sup>33</sup> och daterad "'Westfalen', den 22. Januar 1943"<sup>34</sup>. Lohmann meddelar att han (muntligen) återgivit innehållet i Himmlers redogörelse för Ribbentrop. Denne bad nu Weizsäcker att bearbeta angelägenheten och inkomma med ett förslag hur de politiska frågorna kunde behandlas. Lohmann tillade att utrikesministern inte ville befatta sig med detaljerna i denna angelägenhet<sup>35</sup>.

Den följande utvecklingen kan rekonstrueras med hjälp av skriftväxlingen. Den 8 februari svarade Auswärtiges Amt att det ur utrikespolitisk synpunkt vore önskvärt att en rättegång inleddes mot de gripna svenskarna, men att man inte hade något att invända mot att de båda minst belastade svenskarna användes som bytesobjekt<sup>36</sup>. Beträffande frågan hur denna rättegång skulle utföras och vilka motprestationer som borde krävas från den svenska regeringen föreslog man ett avgörande efter överenskommelse mellan Reichsführer SS och överkommandot för Wehrmacht/Abwehr<sup>37</sup>. Vad gäller frågan om att befria sig från det svenska inflytandet över vissa firmor i Generalguvernementet avsåg Auswärtiges Amt att sätta sig i förbindelse med generalguvernören [Hans Frank, S.E.]. Det föreföll tveksamt om det vore meningsfullt att koppla samman frågan om frigivandet av de häktade svenskarna med påbörjade åtgärder mot de nämnda firmorna. Himmler hade fel i sin förmodan att firman Ericsson fortfarande innehar telefonmonopolet i Generalguvernementet. Det av Ericsson byggda telefonnätet hade kort tid efter Polen-

<sup>33</sup> Förmodligen rör det sig om legationsrådet dr Lohmann, som bl. a. ansvarade för en byrå i Ribbentrops hus Roth i Riesengebirge. Kanske är "Westfalen" ett annat sådant hus.

<sup>34</sup> PA AA, R 29.729, s. 114.

<sup>35</sup> Ibidem. "Mit den Einzelheiten dieser Angelegenheit möchte der Herr RAM [Reichsaußenminister] nicht befaßt werden."

<sup>36</sup> Brevet av den 8 februari påträffades inte, men innehållet relateras i Erich Albrechts långa notis av den 22 februari (se nedan). Det är emellertid omöjligt att avgöra var gränsen mellan de båda skildringarna går och vad som är nytt i brevet av den 22 februari.

<sup>37</sup> Chef för det tyska kontraspionaget ("Abwehr") var amiral Wilhelm Canaris, som den 9 april 1945 avrättades i koncentrationslägret Flossenbürg genom långsam hängning. Se Jørgen L.F. Mogensen, *Die grosse Geiselnahme. Letzter Akt 1945*, Polnisch-Skandinavisches Forschungsinstitut, København 1997, s. 28-29.

fälttågets slut övertagits av Reichspost. Genom förmedling av svenska legationen [i Berlin] har firman därefter krävt gottgörelse. Förhandlingarna härom har dragit ut på tiden, men lär inom en snar framtid vara avslutade<sup>38</sup>.

På uppdrag av "Reichsführer SS" vände sig SS-Obergruppenführer Karl Wolff, som var chef för Himmlers personliga stab, till Weizsäcker och bad denne om ett telefonsamtal den 23 februari för att höra hans åsikter beträffande betänkandet. Weizsäcker gav i sin tur chefen för Auswärtiges Amts rättsavdelning, dr Erich Albrecht, anvisning att skriva en utförlig notis med synpunkter som skulle kunna användas under telefonsamtalet med Wolff. Den 22 februari överlämnade Albrecht sin långa notis<sup>39</sup>. Telefonsamtalet kom emellertid aldrig till stånd eftersom Wolff var förhindrad, och von Weizsäcker sände honom därför istället notisen jämte ett personligt hållet brev, i vilket han bad Wolff att beakta, att det inte rörde sig om ett officiellt dokument<sup>40</sup>. Vem som skrivit notisen nämnde han inte, varför det kunde tolkas som om han själv utformat innehållet ("hatte ich mir eine Notiz zurecht gelegt"). Adressaten tilltalades med "Lieber Obergruppenführer" och brevet undertecknades med "Heil Hitler! Stets der Ihre /gez. Weizsäcker/".

*Notisen med Erich Albrechts synpunkter och Thomsens samtal med utrikesrådet Gösta Engzell i Stockholm*

Uppgiften innebar för Albrecht att taga ställning till de tre säkerhetspolisiära ("sicherheitspolizeiliche") frågor som berördes på sidorna 12-14 i Himmlers betänkande och i korthet refererats ovan. Redan i skrivelsen av den 8 februari hade Auswärtiges Amt framlagt sina synpunkter, nu återges de igen med tillägg. Albrecht sammanfattar först innehållet i Himmlers frågor och ger därefter

---

<sup>38</sup> Möjligtvis slutar inte skildringen här. Fortsättningen på Auswärtiges Amts åsikter återges nedan i samband med behandlingen av Erich Albrechts notis.

<sup>39</sup> PA AA, R 29.729, s. 173 (!).

<sup>40</sup> PA AA, R 29.729, s. 171.

sin kommentar<sup>41</sup>. Vad beträffar [1] lyder svaret: Om det är möjligt för Reichsführer SS att på något särskilt sätt förhindra den fientliga underrättelseverksamheten i Sverige, så har Auswärtiges Amt inget att invända däremot. Punkterna [2] och [3] behandlas utförligare. Efter att ha relaterat innehållet (eller delar av innehållet) i skrivelsen av den 8 februari (se ovan) fortsätter Albrecht i brevet av den 22 februari med följande:

"Reichsführer SS funderar på möjligheten att redan nu, utan rättegång, träda i förbindelse med svenskarna [dvs Sverige] på den väg som står till hans förfogande, för att mot eventuell kompensation frige samtliga häktade."<sup>42</sup> En undersökning i Auswärtiges Amt har emellertid gett vid handen att det inte finns några fall i Sverige som vore lämpade som bytesobjekt i detta sammanhang. Överkommandot för Wehrmacht/Abwehr hade meddelat, att det med ett undantag - den tyske medborgaren von Schoeller<sup>43</sup> — endast fanns personer med svenskt medborgarskap, vilka Abwehr hade intresse av att hjälpa, nämligen Koch<sup>44</sup> och dr Michael<sup>45</sup>. Av denna anledning är det tveksamt om den kompensation som man kan kräva av Sverige vore tillräcklig för frigivandet av de sju häktade svenskarna.: "Es ergibt sich die Frage, ob die Leistungen, die von den Schweden gefordert werden können, ausreichen, um dagegen die 7 Verhafteten freizugeben."

Enligt Albrecht har den svenska legationen mycket ofta intervenerat hos Auswärtiges Amt med anledning av de in-hafterade svenskarna. Detta fall innebär alltså en belastning i förhållandet till Sverige och det vore önskvärt om det kunde undanröjas. Om Reichsführer-SS är av den åsikten att det vore bättre att undvika en rättegång, kan man instämma i den av honom avsedda behandlingen av ärendet. Därvid kunde han

<sup>41</sup> PA AA, R 29.729, s. 172, 174-175. (Beträffande s. 173 se ovan.)

<sup>42</sup> Därmed avsågs givetvis endast de häktade svenskarna, inte polackerna.

<sup>43</sup> Tydligt rörde det sig om en spionaffär. Närmare efterforskningar har inte gjorts. I en annan skrivelse stavs namnet "von Schoeler".

<sup>44</sup> Svensk medborgare som gripits och fängslats för spioneri för Tyskland.

<sup>45</sup> En 68-årig före detta tysk men numera svensk medborgare som tidigare dömts för spioneri för Tyskland och därför förlorat tillståndet att praktiserasom läkare.

underrättas om de av Abwehr yttrade önskemålen beträffande de båda fallen Koch och Michael.

Så långt Albrechts notis. Att man tog saken allvarligt inom Auswärtiges Amt framgår av det faktum att det nya tyska sändebudet i Sverige, Hans Thomsen (fr.o.m. mars 1943 efterträdare till Prinz zu Wied), kopplades in på ärendet och ombads undersöka hur det förhöll sig med spionagefallet von Schoeller. I ett långt telegram av den 6 mars meddelade han resultatet av ett längre samtal han fört med Gösta Engzell, chefen för rättsavdelningen på utrikesdepartementet i Stockholm. Allt kan inte återges här; förutom von Schoeller nämndes andra fall som den i Danmark inhafterade svenske medborgaren Staf<sup>46</sup> samt Ernst Wollweber<sup>47</sup> och Hermann Knüfken<sup>48</sup>. Intressant är framför allt att Engzell själv tog upp frågan om den påbörjade rättegången mot de sju häktade svenska medborgarna från Generalguvernementet. Med hänsyn till deras personlighet och ställning inom näringslivet var man enligt Engzell givetvis särskilt intresserad av denna angelägenhet. Det svenska utrikesministeriet hade hittills endast med möda kunnat förhindra att fallet togs upp ännu mer i den svenska pressen. Inte heller hade den svenska pressen ännu skrivit något om domen över Staf. Man måste enligt Thomsen räkna med möjligheten att man på svensk sida kommer att försöka koppla samman frågan om en villkorlig dom för von Schoeller eller en utväxling av denne mot Staf med rättegången mot de nämnda svenska industrimännen från Generalguvernementet.

---

<sup>46</sup> Ingen efterforskning härom har gjorts. I en annan skrivelse stavas namnet "Staff".

<sup>47</sup> Den tyske kommunisten Wollweber var chef för det sovjetiska agentnätet i Norden och förberedde sabotagesprängning av malmbåtar, kraftverk m.m. i Sverige. Han häktades av svenskarna i maj 1940 för vapenstöld och dömdes till tre års fängelse. 1944 begav han sig till Moskva och senare till Öst-tyskland, där han så småningom bl.a. blev vice inrikesminister i DDR.

<sup>48</sup> Även antinazisten Knüfken befann sig i exil i Sverige.

*Dödsdomarna. Kungen och rikskanslern sommaren 1943. Åtgärder i Berlin*

När Gustav V fyllde 85 år den 16 juni 1943 anlände inget lyckönskningstelegram från kung Haakon av Norge. Det rådde nämligen svår misstämning mellan de båda sedan Haakon fått avslag av den svenske monarken på en anhållan av den 2 mars att medverka till att permittenttrafiken genom Sverige inställdes. Genom en svensk informant erhöll sändebudet Thomsen i Stockholm intressanta detaljer i ärendet, som han omgående vidarebefordrade till Auswärtiges Amt i ett telegram av den 22 juni.<sup>49</sup>

Kung Gustavs besvikelse uppvägdes nog i viss mån av en lyckönskan från Adolf Hitler, skriven den 13 juni i Führer-Hauptquartier.<sup>50</sup> Denna gratulation kunde kanske först tolkas som något positivt även för Warszawasvenskarna, men bara ett par veckor senare tog ärendet en mycket allvarlig vändning. De anklagade ställdes den 30 juni inför folkdomstolen (Volksgerichtshof) i Berlin, som under den beryktade presidenten Roland Freisler med något skiftande motivering dömde fyra av dem till döden för spioneri för den polska exilregeringen i London (Herslow) och för England (Widén, Häggberg och Berglind). Gerge fick livstids fängelse för spioneri för Sverige, medan Lagerberg och Grönberg frikändes. Domarna förkunnades den 1 juli och utlöste genast en hektisk aktivitet från svensk sida för att förhindra att avrättningarna genast verkställdes.

Den 2 juli anlände ett telegram till "Mein lieber Herr Reichskanzler" från svenske kungen, som befann sig på Särö, strax söder om Göteborg<sup>51</sup>. Omständigheterna kring detta telegram

---

<sup>49</sup> PA AA, R29.730, s. 100-101. (Bild 3)

<sup>50</sup> PA AA, R 29.729, s. 84.

<sup>51</sup> PA AA, R29.730, s. 119. Dateringen är: "Särö, am 2. Juli 1943." I de flesta tyska avskrifterna är "Särö" utelämnat. (Bild 4)

har diskuterats i litteraturen och kan därför här lämnas åsido<sup>52</sup>. Gustav V beklagade att de fyra svenska medborgarna av den behöriga tyska domstolen befunnits skyldiga till sådana delikt som enligt tysk rätt bestraffas med döden. I detta läge såg han det som sin kungliga plikt att rikta en enträgen vädjan till rikskanslern att av nåd eftersänka dödsstraffen. Samtidigt bad han om en bekräftelse av telegrammet som överlämnades av det svenska sändebudet i Berlin.

Telegrammet hade alltså sänts till svenska legationen för att överlämnas av Arvid Richert den sedvanliga diplomatiska vägen, dvs genom Auswärtiges Amt. Eftersom Ribbentrop vid denna tidpunkt befann sig i Fuschl i Österrike<sup>53</sup> sände hans statssekreterare Steengracht (Gustav Adolf Baron Steengracht von Moyland) samma dag ett meddelande härom per fjärrskrivare till byrån i Fuschl<sup>54</sup>. Han redogjorde för överlämnandet av kungens telegram genom den svenske envoyén samt återgav texten av såväl den av Richert bifogade "Verbalnote" som telegrammet. Också dagen därpå vände sig Richert till Steengracht till förmån för de dödsdömda svenskarna under hänvisning till Gustav V:s nådeansökan<sup>55</sup>. Även Ribbentrop agerade och sände den 4 juli från Fuschl ett "mycket brådskande" meddelande till sin stats-sekreterare<sup>56</sup>. Denne uppmanades att se till att dödsdomarna inte verkställdes innan Hitler fällt ett avgörande. Erich Albrecht underrättades en dag senare preliminärt per telefon<sup>57</sup>. Det är närmast roande att konstatera, att utrikesministern, som tidigare sagt

---

<sup>52</sup> Den viktigaste källan är Sven Grafström, *Anteckningar 1938-1944*. Utgivna genom Stig Ekman. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 14, Stockholm 1989, S. 494-495. Se vidare Engblom, *Himmlers fred*, s. 14 och internetsammanställningen [www.christianguenther.se/pdf/tidslinje.pdf](http://www.christianguenther.se/pdf/tidslinje.pdf) beträffande den svenska reaktionen den 1 och 2 juli 1943 och meningsskiljaktigheterna mellan Günther/Engzell och Richert [s. 135].

<sup>53</sup> I slottet Fuschl inrättade Ribbentrop sitt sommarresidens. Här mottog han ofta statschefer och diplomater från mot Tyskland vänligt sinnade stater.

<sup>54</sup> PA AA, R29.730, s. 114-115.

<sup>55</sup> PA AA, R29.730, s. 129.

<sup>56</sup> PA AA, R29.730, s. 120.

<sup>57</sup> *Ibidem*.



sig inte alls vilja befatta sig med några detaljer i ärendet<sup>58</sup>, nu plötsligt bad Steengracht "om en redogörelse, i vilken konkreta uppgifter om arten och omfånget av deliktarna finns medtagna, så att det är möjligt att förskaffa sig en bild av deliktens svårighetsgrad"<sup>59</sup>. Hade han glömt eller totalt missaktat Himmlers redogörelse från nyårsaftonen 1942?

Den 6 juli vände sig Richert än en gång till Auswärtiges Amt, nu till chefen för den politiska avdelningen Andor Hencke<sup>60</sup>. Han bad att avgörandet beträffande den svenske kungens nådeansökan måtte fällas med det snaraste. Hencke i sin tur vidarebefordrade denna anhållan till Auswärtiges Amts rätts-avdelning<sup>61</sup>.

På uppmaning av Steengracht skrev dennes personlige referent Ernst Bielfeld den 8 juli ned några viktiga synpunkter för vidarebefordran till Erich Albrecht och den för straffbara handlingar ansvarige tjänstemannen på Auswärtiges Amts rättsavdelning, generalkonsul Speiser<sup>62</sup>. Statssekreteraren nämner här en förlaga till en skrift som var avsedd att föreläggas Ribbentrop respektive rikskanslern Hitler<sup>63</sup>. Han framhöll att det måste komma till uttryck att de fyra svenskarna, för vilka Sveriges kung bett om nåd, var ansedda personligheter och att en av dem — Herslow — , såvitt man mindes, på långt håll var släkt med kungen. Vidare borde inte frågan om en utväxling av de dömda svenskarna kopplas samman med frågan om de i Sverige befintliga kommunisterna<sup>64</sup>.

Det framgår vidare av texten att man enligt överenskommelse med den inre förvaltningsapparaten ("mit den inneren Stellen") avtalat en plan att benåda de fyra dödsdömda prominenta svenskarna och sedan utväxla dem. Detta nämns inte i förlagan, vilket Steengracht beklagar. Detta underlåtande kunde

<sup>58</sup> PA AA, R 29.729, s. 114 (se ovan).

<sup>59</sup> PA AA, R 29.729, s. 120.

<sup>60</sup> PA AA, R 29.730, s. 129.

<sup>61</sup> Ibidem.

<sup>62</sup> PA AA, R 29.730, s. 131-132.

<sup>63</sup> Denna förlaga påträffades inte vid mitt besök i Auswärtiges Amts arkiv i februari 2011.

<sup>64</sup> Därmed avses de ovannämnda Wollweber och Knüfken.

lätt leda till att utrikesministern respektive rikskanslern inte skänkte de ovannämnda synpunkterna någon uppmärksamhet.

Den uppenbarligen mycket engagerade svenske envoyén Richert uppsökte den 9 juli chefen för avdelning VI (Skandinavien och de baltiska staterna) i Auswärtiges Amts politiska avdelning, Werner von Grundherr. Enligt dennes notis om samtalet framhöll Richert vikten av ett snabbt avgörande beträffande frågan om benådningen<sup>65</sup>. Han hade visserligen vidtagit alla åtgärder för att förhindra att angelägenheten nådde ut till den svenska pressen och offentligheten — liksom även tyskarna gjort — men drog det ut på tiden skulle det vara svårt att hålla ute pressen. Om de svenska tidningarna tog sig an detta fall, som skulle väcka största uppseende, så vore det kanske svårare att uppnå en benådning.

Den svenska Berlinlegationens ur tysk synpunkt fientliga agerande i samarbete med Warszawasvenskarnas aktivitet fram till avslöjandet i juli 1942 var något som inte gått Auswärtiges Amt spårlöst förbi. Detta framgår särskilt tydligt av ett tillägg som enligt Henckes förslag från mitten av juli borde infogas i en förlaga, som rättsexperten Albrecht skulle utarbeta: "Det prövas för tillfället, vilka åtgärder som bör föreslås med anledning av den härvarande svenska legationens hållning. Den har missbrukat sina diplomatiska privilegier till skada för värdlandet"<sup>66</sup>.

#### *Arvid Richerts samtal med Andor Hencke*

Envoyén Richert gav inte upp. Den 5 augusti sökte han upp just Hencke, men, som han framhöll, inte i officiellt uppdrag utan på eget initiativ. Det var samma dag som en överenskommelse mellan Sverige och Tyskland slöts i den mycket känsliga transi-

---

<sup>65</sup> PA AA, R 29.730, s. 137.

<sup>66</sup> PA AA, R 29.730, s. 146. Skrivelse (koncept) av den 19 juli, beträffande "Todesurteil für 4 schwedische Staatsangehörige", avsedd att sändas till "Büro RAM Fuschl" för att därifrån föreläggas statssekreterare Steengracht under beaktande av Henckes kommentar. Undertecknat av Steengrachts personlige referent dr Bielfeld.

teringsfrågan<sup>67</sup>. Det långa samtalet nedteknades samma dag av Hencke och förelades Steengracht<sup>68</sup>. Det heter att Richert var mycket bekymrad över att tydligen ännu inget svar erhållits på den svenske kungens nådeansökan till föhrern. Om dödsdomarna verkställdes skulle det i den svenska offentligheten bryta ut en storm, som regeringen och särskilt den mot Tyskland mycket förståelsefulle svenske utrikesministern [Christian Günther. S.E.] knappast skulle kunna motstå. Å andra sidan kände han till svårighetsgraden av sina landsmäns förbrytelser och ville därför inte betvivla att domen var berättigad.

Härpå svarade Hencke att enligt vad han visste så hade föhrern i ett telegram meddelat kungen, att han anordnat en prövning av ärendet och att dödsdomarna tills vidare inte skulle verkställas. Tyskland väntade sig nu ett tillmötesgående från Sverige, den svenska hållningen var inte rättfärdigad. För att uppnå en god atmosfär måste något göras från svensk sida. De antityska skrivierna i vissa svenska tidningar var helt upprörande och kunde inte skarpt nog brännmärkas. Ävenså måste han nämna de antityska talen av ledande svenska personligheter, exempelvis ministern Möller<sup>69</sup>. Uppsägelsen av transittrafiken till Norge har givetvis också uppfattats som en stor brist på förståelse och tillmötesgående<sup>70</sup>. Han kunde tänka sig att dessa saker inte just underlättade ett positivt avgörande från föhrerns sida beträffande nådeansökan.

Richert genmälde att han sedan flera år bemödat sig om att svenska pressen skulle skriva förnuftigt. Ibland hade han också haft framgång. Beträffande transitavtalet förstod han mycket väl

<sup>67</sup> Den 29 juli 1943 hade den svenska regeringen meddelat den tyska, att den inte längre ämnade medgiva de beviljade lättnaderna för transport av militärpersonal och krigsmaterial, och den 5 augusti slöts en svensk-tysk överenskommelse härom. Under loppet av augusti avvecklades transiteringarna. Sture Bolin, *Transiteringsfrågan*, i: Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan, bd 29, Malmö 1954, sp. 793-795, här sp. 795.

<sup>68</sup> PA AA, R29.730, s. 200-202.

<sup>69</sup> Socialminister Gustav Möller (1884-1970).

<sup>70</sup> "Auch die Kündigung des Transitverkehrs nach Norwegen ist von unsnatürlich als ein großer Mangel an Verständnis und Entgegenkommen empfunden worden."

den tyska missbelåtenheten med denna åtgärd. Desto tacksammare var han för de sakliga överläggningar han haft i denna angelägenhet med sändebudet Schnurre<sup>71</sup>. Slutligen hade ett förhållandevis tillfredsställande resultat uppnåtts, som åtminstone utåt inte belastade de tysk-svenska förbindelserna särskilt mycket.

Till sist gav Richert uttryck åt sin förhoppning att de dömda svenskarna skulle benådas. Givetvis insåg han att en prövning av kungens anhållan var nödvändig och erfordrade en viss tid.

### *Hitlers brev till Gustav V*

I mitten av augusti 1943 skrev den tyske rikskanslern ett brev till den svenske kungen. Det omnämns i ett telegram av den 16 augusti från sändebudet Thomsen i Stockholm till Auswärtiges Amt i Berlin<sup>72</sup>. Dateringen av brevet är möjligen den 13 augusti, eftersom det i telegrammet heter: "Auf Drahterlass vom 13. dieses Monats."

Hitlers brev hade sänts den sedvanliga vägen till tyska legationen i Stockholm. Thomsens telegram är kortfattat och innehåller enbart meddelandet att han denna dag överlämnat führerns brev till kungen av Sverige till Staffan Söderblom<sup>73</sup> på utrikesdepartementet, eftersom Günther och Boheman hade semester. Innehållet framgår inte, men förmodligen rörde det sig om ett besked att dödsdomarna över de fyra svenskarna nu omprövades av det tyska justitieministeriet.

### *Diskussionen mellan Eric von Post och Hencke den 25 augusti 1943*

Sveriges chargé d'affaire — på tyska: Geschäftsträger — vid legationen i Berlin var vid denna tid legationsrådet Eric von Post,

---

<sup>71</sup> Karl Julius Schnurre var chef för den handelspolitiska avdelningen vid Auswärtiges Amt.

<sup>72</sup> PA AA, R 29.730, s. 243.

<sup>73</sup> Utrikesråd och chef för UD:s politiska avdelning (och f.ö. son till ärkebiskop Nathan Söderblom).

som även han kopplades in på spionaffären med Warszawasvenskarna. Den 25 augusti uppsökte han på eget initiativ Andor Hencke på Auswärtiges Amt för att, som han sade, avlasta vissa personliga sorger ("gewisse persönliche Sorgen") på denne. Hencke skrev följande dag ned samtalet och sände uppteckningen till Auswärtiges Amts rättsavdelning med anhållan om vidare åtgärder. Han bad att den politiska avdelningen skulle hållas underrättad om ärendets vidare utveckling<sup>74</sup>.

Efter några inledande artighetsfraser kom Eric von Post in på frågan om spionageprocessen. Han var utomordentligt oroad över att kungens nådeansökan för de dödsdömda svenska medborgarna ännu inte lett till något avgörande. Det skulle innebära en oerhörd ("untragbare") försämring av det tysk-svenska förhållandet om domarna verkställdes. Redan nu var det mycket svårt för den svenska regeringen att hålla tillbaka pressen och offentligheten i denna angelägenhet. Vidare förhöll det sig så, att de båda svenska medborgarna Lagerberg och Grönberg hade frikänts av rätten, men ännu inte blivit släppta, utan förts till Breslau, där de satt fängslade i statspolisens central. Von Post vore därför tacksam för uppgifter om anledningen till denna åtgärd, som knappast någon i Sverige förstod.

Henckes svar var långt och otvetydigt. Redan den omständigheten att dödsdomarna ännu inte verkställts, utan att fùhrern tvärtom med anledning av kungens av Sverige nådeansökan anordnat en efterprövning genom justitieministeriet innebar ett utomordentligt stort tillmötesgående. Det var oförståeligt att Sveriges Geschäftsträger i detta sammanhang kunde tala om en försämring av de tysk-svenska relationerna. En anledning att besvåra sig hade enbart tyskarna, eftersom svenska medborgare hade missbrukat gästfriheten de åtnjöt inom det tyska maktområdet till spionage mot det i krig befintliga Tyska Riket. Under krig avrättades spioner i varje land. Hencke var övertygad om att svenska regeringen i händelse av krig skulle göra kort process med utländska spioner. I själva verket hade man från tysk sida med hänsyn till vissa sammanhang ("angesichts gewisser

---

<sup>74</sup> PA AA, R 29.730, s. 251-254. Som redan nämnts var Hencke numera (sedan mars 1943) chef för den politiska avdelningen.

Zusammenhänge") visat ett utomordentligt stort tillmötesgående vid behandlingen av detta spionagefall. Om svenska regeringen även i det fall att domarna verkställdes inte såg sig i stånd att förhindra en försämring av de tysk-svenska relationerna så vore detta emellertid högst beklagligt. Han, Hencke, kunde bara upprepa vad han tidigare sagt till det svenska sändebudet [envoyén Richert. S.E.], nämligen att en regering som väntade på ett tillmötesgående även själv måste göra något för att förbättra atmosfären. Den svenska pressens skandalösa hållning hade han ofta framhållit. Tyskarna hade inte den minsta förståelse för denna av den svenska regeringen tolererade tygellöshet. Här förelåg en helt ensidig svensk fientlighet. Den tyska pressen hade aldrig på förolämpande sätt angripit Sverige, svenska statsmän eller svenska inrättningar.

Vad beträffar nådeansökan så prövades den nu av de tyska justitiemyndigheterna. På denna av föhrern anordnade prövning kunde Auswärtiges Amt inte utöva något inflytande. Resultatet måste avvaktas.

Von Post visade sig enligt Hencke mycket bekymrad över denna kritik. Han betonade än en gång den rent privata karaktären av sitt besök och försäkrade, att svenska regeringen under de svåra förhållandena i en parlamentarisk stat gjorde allt för att verka dämpande på pressen. I övrigt rörde det sig enbart om enstaka tidningar, medan andra skrev protyskt.

Hencke tillade att han inte kände till att de båda frikända svenskarna förts till Breslau, men att han skulle höra sig för. Personligen kunde han tänka sig att det var en skyddsåtgärd av statspolitiskt intresse för att förhindra att de personer som varit involverade i processen skulle kunna "löpa omkring fritt i Tyskland" ("frei in Deutschland herumlaufen")<sup>75</sup>.

Även denna skrivelse översändes till Auswärtiges Amts rättsavdelning.

---

<sup>75</sup> Lagerberg och Grönberg frigavs i december 1943 och kunde återvända till Sverige.

*Benådningen, kungens tack och den tyska reaktionen*

Damoklessvärdet som hängt över de dödsdömda Warszawasvenskarna alltsedan den 1 juli 1943 försvann när führern Adolf Hitler benådade dem till livstids tukthus drygt tre månader senare och de fördes till Bautzen i Sachsen, där politiska fångar förvarades. Förmodligen finns det källor som närmare belyser dessa omständigheter, här skall endast nämnas det som påträffades vid efterforskningarna i Auswärtiges Amts arkiv i februari 2011.

Den 6 oktober 1943 noterade statssekreteraren Steengracht att han samma dag blivit uppsökt av det svenska sändebudet, alltså Arvid Richert, som meddelat honom att han av kungen av Sverige fått i uppdrag att framföra dennes djupt kända tack för benådningen av de fyra svenska medborgarna<sup>76</sup>. Führern hade låtit översända ett meddelande om detta till kungen. Richert klargjorde att kungen av Sverige var djupt imponerad ("beeindruckt") av denna führerns nådeakt gentemot de svenska medborgarna och uppriktigt tacksam härför. Steengracht i sin tur informerade utrikesministern von Ribbentrop.

På grund av ärendets brisans och därmed snabba behandling kan man utgå från att Hitlers meddelande varit daterat någon av de första dagarna i oktober.

Vid ett nytt besök hos Steengracht den 15 oktober anhöll Richert om att de dödsdömda och benådade svenskarna måtte underrättas om führerns beslut<sup>77</sup>. Statssekreteraren noterade önskemålet och bad Gesandten Albrecht på rättsavdelningen utverka, att de benådade snarast meddelas att dödsstraffen inte kommer att verkställas. Detta även om man ännu inte kan upplysa dem om längden av det frihetsstraff som de benådats till. Den 19 oktober kunde generalkonsul Speiser på Auswärtiges Amts rättsavdelning underrätta Steengracht att han ringt upp den som bearbetade fallet i riksjustitieministeriet (Oberlandesgerichtsrat Dr. Reichelt). Av denne hade han fått en försäkran om att de av führern benådade svenskarna skulle få det önskade meddelandet. Ett officiellt besked härom nådde Auswärtiges

---

<sup>76</sup> PA AA, R 29.730, s. 368.

<sup>77</sup> PA AA, R 29.730, s. 384.

Amt den 2 november<sup>78</sup>. Beslutet hade fattats i riksjustitie-ministeriet dagen dessförinnan.

Ett telegram från Thomsen i Stockholm den 20 december under hänvisning till ett telegram av den 16 december berörde frågan om svenskarnas frigivning<sup>79</sup>. Nu var det chefen för "Schwedische Abwehr" (Allmänna säkerhetstjänsten, föregångare till Säpo), som "än en gång" hade uttalat en enträgen anhållan om omedelbar frigivning av de dömda svenskarna ("Warschau-Fall"). Sedan månader väntade man förgäves härpå. Beskedet Thomsen kunde ge i sitt med „Citissime" och „Geheime Reichssache" försedda telegram var följande: "K.O-Leiter hat zugesagt, diese Bitte des schwedischen Abwehr-Chefs Herrn Amtschef vorzutragen. Dr. Wagner K.O.S. 725 g kdos 1243."<sup>80</sup>

#### *Frigivandet av Warszawavenskarna, svenska regeringens tack och den tyska reaktionen*

Det skulle dröja ytterligare ett år, till den 30 oktober<sup>81</sup> resp. 20 december<sup>82</sup> 1944, innan de före detta dödsdömda och nu till livstidsstraff benådade svenskarna släpptes ur fängelset i Bautzen. De hade förts dit från Moabit-fängelset i Berlin, där de suttit inhafterade efter dödsdomarna.

Vad som utspelades bakom kulisserna i Sverige för att få svenskarna frigivna framgår inte direkt av källmaterialet i Auswärtiges Amts arkiv, men ärendet dryftades på hög nivå både i Stockholm och Berlin. Uppenbarligen pågick det intensiva diskussioner och förhandlingar på båda sidor. Sedan engelsmännen för andra gången bombat kullagerfabriken i Schweinfurt den 24-25 februari 1944 som en av aktionerna under den s.k. "Big Week", kom frågan om de ytterst viktiga leveranserna av svenska kullager till den tyska krigsmakten alltmer att kopplas

---

<sup>78</sup> PA AA, R 29.731, s. 28.

<sup>79</sup> PA AA, R29.731, s. 148.

<sup>80</sup> Ibidem.

<sup>81</sup> Då Gerge (redan från början livstidsdömd) och Herslow släpptes.

<sup>82</sup> Frigivning av Berglind, Häggberg och Widén.



samman med Warszawasvenskarnas frigivning<sup>83</sup>. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av protokollet från ett förhör som den amerikanska sjunde armén höll den 5 juni 1945 med en av Himmlers närmaste män, SS-Obergruppenführer Gottlob Berger<sup>84</sup>. Det är Staffan Thorsells förtjänst att i sin bok *Mein lieber Reichskanzler* ha dragit fram denna källa som han påträffat i ett amerikanskt arkiv<sup>85</sup>. Under förhöret hävdade Berger att Tyskland under sammanträden på våren 1944 förklarat sig berett att frige de livstidsdömda svenskarna i utbyte mot svenska kullager.

Viktigt är också vad Berger säger om Warszawasvenskarnas spioneri. Protokollavsnittet återges här i Thorsells översättning från engelskan:

"Fyra svenskar greps i Polen för spioneri mot Tyskland, inspirerade av England. Det var betydelsefulla personer. En av dem var son till den störste aktieägaren i det svenska tändsticks-monopolet. De skickade rapporter till England om viktiga truppörelser, kapaciteten i vissa fabriker, deras läge och så vidare. — De dömdes till döden. På förslag av brigadgeneral Shoenberg [uppenbarligen Schellenberg]... han föreslog att Himmler skulle frige svenskarna om vi fick en del leveranser av svenska kullager i utbyte. Planen fördes vidare till den svenska ambassaden i Tyskland. Dessa svenskar frigavs senare."<sup>86</sup>

Som Staffan Thorsell senare också påvisat, diskuterades kompensationsfrågan internt vid två sammanträden i Berlin hos Himmler den 8 och hos Ribbentrop den 9 maj 1944.

<sup>83</sup> Jfr. Thorsell, *Mein lieber Reichskanzler!*, s. 247. Se även kapitlet „Kullager och dödsdomar" i Thorsells bok *I Hans Majestäts tjänst*. Det kan nämnas att Sven Grafström i sina *Anteckningar* av den 10 maj 1944 (s. 572-575) går in på frågan om den svenska kullagerexporten till Tyskland och den amerikanska reaktionen härpå utan att beröra frågan om Warszawasvenskarna i detta sammanhang.

<sup>84</sup> Denne befordrades den 1 april 1940 till chef för SS-Hauptamt där han organiserade Waffen-SS. Den 21 juni 1943 blev han SS-Obergruppenführer och general för Waffen-SS. Om hans besök hos Hitler och samtal med denne i führerbunkern i Berlin i slutet av april 1945 se Mogensen, *Die große Geiselnahme*, s. 73.

<sup>85</sup> Thorsell, *Mein lieber Reichskanzler!*, s. 246-248.

<sup>86</sup> Ibidem. Obs. Ordagrant citat!

"Kan vi nu i samband med kullagren erbjuda de fyra svenskarna"

"Tidpunkt för samtal om anbud de fyra svenskarna mot kullager. För och emot"

Så lyder två viktiga notiser från dessa möten<sup>87</sup>. Spionaffären var med andra ord ett trumfkort som tyskarna inte tvekade att spela ut.

Nu utvecklades händelserna snabbt. Den 15 juni 1944 gav det tyska sändebudet Thomsen en middag på operakällaren i Stockholm för en tysk delegation med några svenska diplomater som gäster. Förmodligen var detta sammanträffande planerat från tysk sida för att få till stånd den eftersträlvade "tidpunkten för samtal" som planerats under det interna mötet hos Ribbentrop den 9 maj. Sven Grafström tog mycket riktigt tillfället i akt och förhörde sig hos Erich Albrecht, som ju var chef för Auswärtiges Amts rättsavdelning, om möjligheten att få de fängslade Warszawasvenskarna släppta. Han fick till svar att Ribbentrop personligen engagerat sig mot ett frigivande. Svenskarna lät nu förstå att Sverige nog kunde erbjuda "något lämpligt kompensationsobjekt".<sup>88</sup> Vi har all anledning att förmoda att detta "kompensationsobjekt" var kullager från SKF i Göteborg. Härför talar också ett uttalande som gjordes den 18 juni 1944 av den i Stockholm stationerade tyske militärattachén<sup>89</sup>.

Avgörandet föll alltså inte på våren 1944, vilket man möjligen skulle kunna tro med anledning av Bergers uppgifter, utan först på sommaren eller tidiga hösten detta år. Det är tydligt att en konsensus nu hade uppnåtts utan att vi känner till detaljerna i detta spel.

Det halvofficiella svenska tacket för frigivningarna den 30 oktober och 20 december 1944 uteblev inte, vilket framgår av en

---

<sup>87</sup> Thorsell, *I Hans Majestäts tjänst*, s. 176. Det rör sig om källor ur "Akten betreffend Schweden". Auswärtiges Amts arkiv. (Här i översättning av Thorsell.)

<sup>88</sup> Se följande sammanställning om Christian Günther i internet: [www.christianguenmer.se/pdf/tidslinje.pdf](http://www.christianguenmer.se/pdf/tidslinje.pdf) [s. 168].

<sup>89</sup> Härom Thorsell, *I Hans Majestäts tjänst*, s. 176 med anm. på s. 339-340. (Källa i Militärarkivet i Freiburg.)

skrivelse från Steengracht den 3 januari 1945 till avdelningen "Inland II" inom Auswärtiges Amt<sup>90</sup>. Statssekreteraren hade denna dag uppsökts av Richert som framfört den svenska regeringens "Dank und Genugtuung für die Freilassung der Schweden, die seinerzeit in Warschau verhaftet und wegen Spionage verurteilt worden waren. Der Schwedische Gesandte bat, der Reichsregierung den aufrichtigen Dank seiner Regierung zu übermitteln"<sup>91</sup>. Under ett följande privatsamtal hade Richert nämnt att behandlingen av dessa svenskar i fängelset i Bautzen hade varit förträfflig och att de frigivna hade yttrat sin stora tacksamhet. Ett särskilt beröm förtjänar fängelsedirektören, som genomför sin svåra uppgift med stor omtänksamhet: "Ein besonderes Lob gebühre dem Direktor des Gefängnisses, der mit großer Umsicht seine schwere Aufgabe durchführe."

Man får ett intryck av att de berörda tyska myndigheterna sög på detta tack från den svenska regeringen och på Richerts uttalande om den utsökta behandlingen av fångarna som på en god karamell. Nyheten spreds den 5 januari<sup>92</sup> i flera skrivelser till bl.a. SS-Brigadeführer Walter Schellenberg<sup>93</sup>, SS-Standartenführer Rudolf Brandt i Heinrich Himmlers personliga stab (för vidarebefordran till Himmler)<sup>94</sup> och till chefen för säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten, SS-Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner<sup>95</sup>. Motgångarna för Tyskland på alla fronter i denna krigets näst sista fas gjorde att man tacksamt anammade allt som kunde tolkas som något positivt. Och den byråkratiska apparaten i NS-staten fungerade uppenbarligen fortfarande perfekt.

<sup>90</sup> PA AA, R 101.134 (utan paginering). Skrivelsen förvaras bland handlingarna från "Inland II".

<sup>91</sup> "... tack och tillfredsställelse för frigivandet av de svenskar som på sin tid häktades i Warszawa och hade dömts för spioneri. Det svenska sändebudet bad att framföra hans regerings uppriktiga tack till Riksstämman."

<sup>92</sup> Ursprungligt datum handskriftligt ändrat till 25 januari. Se även stämpel "25. Jan. 1945" i brevet till Brandt.

<sup>93</sup> PA AA, R101.134 (utan paginering).

<sup>94</sup> Ibidem. (Bild 5)

<sup>95</sup> Ibidem.

### *Slutord*

Skildringen ovan har gällt Warszawasvenskarna och enbart kretsat kring frågan vad ett antal källor i Auswärtiges Amts arkiv har att berätta om dem. Det rör sig alltså enbart om en torso, en detaljundersökning, avsedd att i viss mån komplettera vad som dragits fram i ljuset av tidigare forskning. Jag har av tids- och utrymmesskäl måst avstå från efterforskningar i andra bestånd än "Büro des Staatssekretärs, Schweden". Antalet hänvisningar till tryckta källor och litteratur har reducerats till ett minimum. Det stora problemkomplexet om Himmlers och Schellenbergs intresse att sluta separatfred med västmakterna och Felix Kerstens roll i detta sammanhang har helt utelämnats; vad gäller denna fråga hänvisas främst till Göran Engbloms bok *Himmlers fred*. Mycket återstår alltså att göra om man vill försöka få fram en klarare helhetsbild av händelseutvecklingen. De ovan nämnda böckerna av Lewandowski, Lundberg, Engblom och Thorsell innehåller många uppslag och hänvisningar som det skulle löna sig att gripa tag i.

Vid studiet av det här redovisade källmaterialet får man onekligen ett intryck av att Gustav V:s nådeansökan till Hitler spelat en större roll för det "lyckliga slutet", dödsdomarnas upphävande, än man i senare forskning velat tillerkänna den. Hierarki och auktoritet var då viktigare än nu och kanske har den tyske rikskanslerns förhållande till den svenske kungen t.o.m. varit utslagsgivande. Vad än Himmler, Ribbentrop och andra nazikoryféer tyckte och tänkte, så var det ändå alltid Hitler som till syvende och sist diktatoriskt fällde avgörandena. Detta utesluter inte, att det också kan ha rört sig om en byteshandel på hög nivå; olika optioner finner vi redan tidigt uttalade i de tyska källorna. — Och vad gäller frigivandet av svenskarna 1944 är det uppenbart att en bytestransaktion ägt rum: kompensation åt tyskarna i form av svenska kullager.

Handfasta belägg i Sverige för denna transaktion lär man bara kunna få genom forskning i företagsarkiven. Alltför många spår vad gäller Sveriges agerande under andra världskriget har tyvärr avsiktligt sopats igen. Att flera historiker av någon anledning nekats tillträde till Wallenbergarkivet är beklagligt.

Som verkligt positivt måste man bedöma envoyén Arvid Richerts enträgna arbete med att under hösten 1943 bearbeta tjänstemännen i Ribbentrops ministerium enligt devisen "droppen urholkar stenen". Men det fanns också andra svenskar i Generalguvernementet och i Berlin som gjorde en betydande insats: några har nämnts ovan, en annan är exempelvis legationssekreteraren Göran von Otter.<sup>96</sup> En insats i negativ bemärkelse gjorde sekreteraren och spionen Elsa Bartel. Utan tvekan var Warszawasvenskarnas aktiva engagemang för den polska motståndsrörelsen långt viktigare för förhållandet mellan Sverige och Tyskland än som under kriget kom till allmänhetens kännedom. I både Sverige och Tyskland satte regeringarna munkorg på pressen och förde förhandlingarna i det tysta. I den officiella svenska historieskrivningen har temat därför knappast blivit uppmärksammat.

Slutligen får man inte glömma det sorgliga öde som drabbade flertalet av de förmodligen hundratals polacker som greps i samband med att kurirvägen Warszawa-Stockholm och Stockholm-Warszawa avslöjades och täpptes till sommaren 1942. Arresteringarna pågick ännu i januari/februari 1943. Vad beträffar denna aspekt och allt som hänför sig till den polska motståndsrörelsens, hemarméns och exilregeringens aktiviteter, vare sig det gäller Warszawa, Stockholm eller London, hänvisas till Józef Lewandowskis djuplodande böcker och där anförd litteratur. Tortyr, fängelse, koncentrationsläger och avrättningar var ett öde som drabbade många av dessa frihetskämpar. Samma förnämliga behandling som de tillfångatagna Warszawasvenskarna säger sig ha fått i Bautzen kom helt visst inte polackerna till del. De hade varken kung eller kullager.

---

<sup>96</sup> Han har gått till historien genom att han redan i augusti 1942 informerade sina överordnade om Förintelsen utan att detta fördes vidare. Uppgifterna hade han fått av SS-mannen Kurt Gerstein den 20 augusti under en tågresa från Warszawa till Berlin efter ett besök hos de fängslade Warszawasvenskarna. Se härom Lewandowski, *Knutpunkt Stockholm*, s. 147 och 298; Thorsell, *I Hans Majestäts tjänst*, s. 160-161.

## Litteraturförteckning

### Arkiv

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Berlin. R 29.728-R 29.731, R 29.734, R 101.134.

### Tryckta källor

*Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie E: 1941/1945.* Bd. III: 16. Juni bis 30. September 1942, Göttingen 1974; Bd. IV: 1. Oktober bis 31. Dezember 1942, Göttingen 1975; Bd. V: 1. Januar bis 30. April 1943, Göttingen 1978; Bd. VI: 1. Mai bis 30. September 1943, Göttingen 1979; Bd. VII: 1. Oktober 1943 bis 30. April 1944, Göttingen 1979; Bd. VIII: 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Göttingen 1979.

Grafström, Sven, *Anteckningar 1938-1944*. Utgivna genom Stig Ekman. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 14, Stockholm 1989.

### Litteratur

Bolin, Sture, *Transitennfrågan*, i: Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan, bd 29, Malmö 1954, sp. 793-795.

Engblom, Göran, *Himmlers fred. Tyska fredstrevare genom Sverige under andra världskriget*, Lund 2008.

Kersten, Felix, *Samtal med Himmler. Minnen från tredje riket 1939/1945*, Stockholm 1947.

Lewandowski, Józef, *Knutpunkt Stockholm. Den polska motståndsrörelsens svenska förbindelser från september 1939 till juli 1942*, Stockholm 2006.

Lewandowski, Józef, *Swedish Contribution to the Polish Resistance Movement during World War Two (1939-1942)* (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensia 20), Stockholm 1979.

Lewandowski, Józef, *Węzeł stockholmski: szwedzkie koneksje polskiego podziemia IX 1939-VII 1942* (= Skrifter utgivna av Seminariet i Polens Kultur och Historia vid Uppsala Universitet), Uppsala 1999.

Lundberg, Lennart, *Under kriget. Svenska spioner och hjältar i skuggan av andra världskriget*, Göteborg 1997.

Mogensen, Jørgen L.F., *Die grosse Geiselnahme. Letzter Akt 1945*. Polnisch-Skandinavisches Forschungsinstitut, København 1997.

[N.N.] [www.christianguenther.se/pdf/tidslinje.pdf](http://www.christianguenther.se/pdf/tidslinje.pdf)

*Svenska Victoriaförsamlingen Berlin 1903-2003*. Utg. av Victoriaförsamlingens kyrkoråd under redaktion av Sven Ekdahl, Berlin 2003.

Thorsell, Staffan, *I Hans Majestäts tjänst*, Stockholm 2009.

Thorsell, Staffan, *Mein lieber Reichskanzler! Sveriges kontakter med Hitlers rikskansli*, Stockholm 2006.

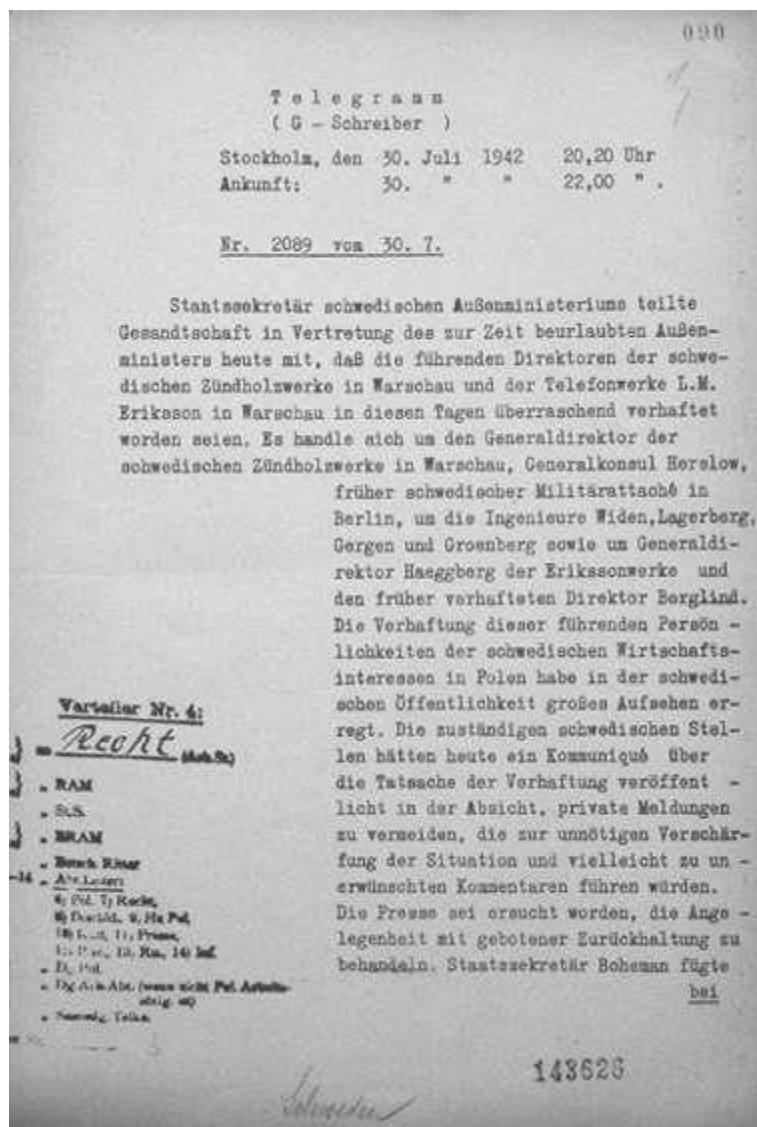


Bild 1. Telegram från Tysklands sändebud i Stockholm till utrikesministeriet i Berlin beträffande häktningen av Warszawavenskarna. 30 juli 1942. PA AA, R 29.728, s. 90-91.



bei, daß er Generalkonsul Heralow und Generaldirektor Haeggberg persönlich gut kenne und sich nur schwer vorstellen könne, daß diese Herren sich ernsthafter Vergehen schuldig gemacht haben könnten. Da die schwedischen Zündholzfabriken ihrer gesamten Direktion in Warschau zur Zeit beraubt seien, werde Direktor Ekstroem von der Stockholmer Zentrale der Zündholzgesellschaft demnächst den Antrag stellen, ihm die Einreise nach Warschau zu gestatten. Das Außenministerium wäre besonders dankbar, wenn dem Wunsche von Direktor Ekstroem entsprochen werden könnte.

Wied.

143627

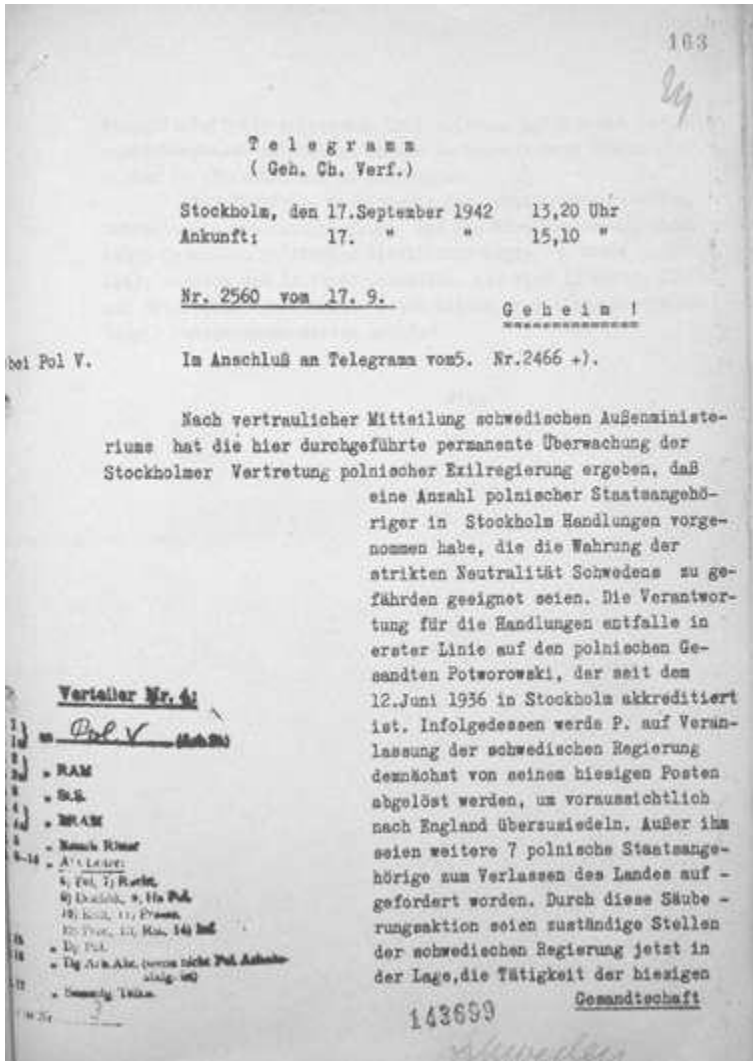


Bild 2. Telegram från Tysklands sändebud i Stockholm till utrikesministeriet i Berlin beträffande åtgärder mot företrädarna för den polska exilregeringen. 17 september 1942. PA AA R 29.728, s.163-164.

Gesandtschaft der polnischen Exilregierung und der mit ihr zusammenhängenden polnischen Kreise in Zukunft noch besser als bisher zu übersehen und zu überwachen.

Auf Rückfrage versicherte Chef politischer Abteilung schwedischen Außenministeriums, daß die Wiederaufnahme eines neuen Gesandten polnischer Fluchtlinge-Regierung nicht in Frage käme, sondern daß laufende Geschäfte, die sich in erster Linie auf Unterstützungsmaßnahmen beschränkten, von einem Geschäftsträger wahrgenommen werden sollten.

Fied.

143700

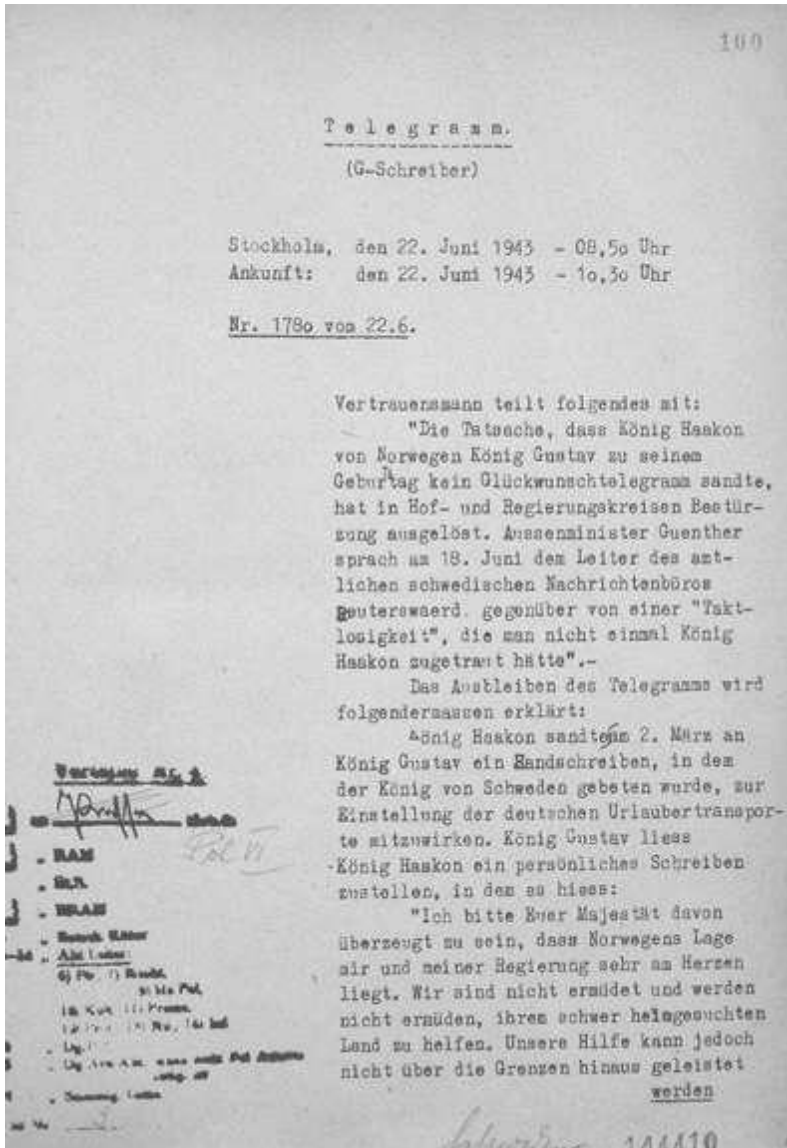


Bild 3. Telegram från Tysklands sändebud i Stockholm till utrikesministeriet i Berlin beträffande motsättningarna mellan kungarna Haakon VII av Norge och Gustav V av Sverige. 22 juni 1943. PA AA. R.29.730, s. 100-101.

werden, die die Pflicht gegen unser eigenes Land und die Rücksicht auf übernommene Verpflichtungen ziehen. Ich beherzige Suer Majestät Ärsöchen bezüglich des vorgenannten Urlauberverkehrs, muss jedoch in dieser Hinsicht auf das Obengesagte verweisen."-

Seit diesem Briefwechsel ist alle Korrespondenz zwischen den beiden Königen eingestellt worden. Als der schwedische Gesandte am norwegischen Hof vor einigen Tagen seinen Dienst wiederaufnahm, wurde er sehr kühl empfangen. Auch dies wird König Haakons Ärger über die Stellungnahme des Königs von Schweden und der schwedischen Regierung zugeschrieben.-

Die amtliche schwedische Nachrichtenagentur TT (Tidningarnas Telegrambyrå) durfte in ihren Meldungen nicht darauf aufmerksam machen, dass König Haakon unter den Gratulanten fehlte. Die am 9.3.Mts. in "Nya Dagligt Allehandan" erschienene Notiz "warum gratuliert Haakon nicht ist auf direkte Initiative des schwedischen Auswärtigen Ministeriums veröffentlicht worden" und wie sich der Presseschef des Auswärtigen Ministeriums, Thorsing, TT gegenüber ausdrückte, "gewissen Leuten zu zeigen, wie die norwegische Regierung und der König gegen einen alten ehrlichen Mann handeln können".-

Es wird angenommen, dass die Angelegenheit in der Debatte um die norwegische Zusammenarbeit nach dem Krieg Konsequenzen nachzuziehen wird."

T h o n s e n.

11111



Bild 4. Telegram från Gustav V med vädjan till Adolf Hitler att av nåd efterskänka dödsstraffen för de fyra svenska medborgarna. 2 juli 1943. PA AA, R 29.730, s. 119.



Bild 5. Skrivelse från referatsledaren för "Inland II" i det tyska utrikesministeriet Horst Wagner till SS-Standartenführer Rudolf Brandt i Heinrich Himmlers personliga stab den 5 januari 1945. Den svenska regeringens tack för frigivandet av Warszawasvenskarna, förmedlat av envoyén Arvid Richert vid legationen i Berlin till statssekreteraren Steengracht den 3 januari. Richerts yttrande under ett följande privatsamtal med Steengracht. PA AA, R 101.134 (utan paginering).

## Streszczenie

### **Warszawscy Szwedzi - "Szwedzkie koneksje". Źródła z lat 1942-1945 w archiwum ministerstwa spraw zagranicznych w Berlinie**

W lipcu 1942 roku Gestapo w Warszawie aresztowało kilku szwedzkich przemysłowców za szpiegostwo przeciwko państwu niemieckiemu i pomoc dla polskiego ruchu oporu. W rok później czterech z nich zostało skazanych na śmierć przez sąd w Berlinie, ale gdy król szwedzki Gustav V zwrócił się do kanclerza Rzeszy o ich ułaskawienie Adolf Hitler zdecydował by karę śmierci wymierzoną Szwedom zamienić na karę więzienia. Po intensywnych negocjacjach na najwyższym szczeblu, odbywających się bez wiedzy opinii publicznej, Szwedzi zostali wypuszczeni na wolność, najwidoczniej w zamian za eksport szwedzkich łożysk, przeznaczonych na potrzeby armii niemieckiej. Zamieszani i zaaresztowani w tej sprawie Polacy zostali natomiast w większości wypadków poddani ostrym przesłuchaniom i skazani na więzienie, obóz koncentracyjny lub śmierć.

Wiele szczegółów w tej długo ciągnącej się aferze szpiegowskiej (zwanej "szwedzkimi koneksjami" albo "sprawą szwedzką") zostało już zbadanych i opisanych w książkach i artykułach. Materiał przechowywany w archiwum politycznym niemieckiego ministerstwa spraw zagranicznych (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) w Berlinie jest w dużej części jednak nieznaną. Niniejszy artykuł wypełnia tę lukę badawczą i daje pewien wgląd w grę polityczną, która rozgrywała się wtedy za kulisami. Rzuca też światło na rywalizację mającą miejsce między departamentem spraw zagranicznych pod przewodnictwem Joachima von Ribbentropa a Gestapo i SS po kierunku Heinricha Himmlera. Zarówno w Szwecji jak i w Niemczech starano się nie informować mediów i opinii publicznej o trwających negocjacjach i dojść do porozumienia potajemnie. Stąd też ta delikatna aczkolwiek ważna sprawa nie została dostatecznie zauważona i zbadana.